

СЛІПЦІ
поема історична

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Як бранка, до ніг припадає,
Як тіло солодке,

ляга

І зілля татарськеє — аєр,
Й холодна, скрипуча кута.
Хрумтить на долівці вертепу,
Як гість чобітьми розімне,
Цей поріст татарського степу —
Клечання запашне.

Шумить над лавками,

над піччю,

І, раптом гойднувшись, майне
Странному гостю в обличчя
Клечання маю майне.
Гість стрепенеться і стане,
Буде прислухатися мить,
Як клечання дзвонить духмяне,
Як муха на шибці дзижчить...
Приглушених звуків висока ігра,
Піднесшися, б'ється об сволок,
Де в'ється ритмічно різьба тесляра,
Оздоба хрищата,

карбівка стара

З різьбленого листя та голок.
Суворої хати похмурий узор —
Ця бинда дубова,

ця камка,

Вмурована в плечі рогатих підпор,
У в'язи стовбатового вламка,
Що, лігши на нього,
 підпершися ним,
Мов скриню яку найдорожчу,
Зав'язує сволок мотуззям міцним
Увесь перехняблений ощеп.
Розпарену скриню сопух розіпхав,
Випар цвілі,
 вологого шмаття,
Сморід жирних ротів,
 ще жирніших страв
І пах солощавий латаття.

Здається,
 от-от, закипівши у ключ,
Пролетється, за келих повніша,
Прилюдних бенкетів, розбещених уcht,
Як чара, піднесена тиша.
Та владно уз гостя, побіля чола
Тишина зупиняється строга.
Навколо всіх звуків, замкнувшись,
 лягла

Мовчазна, нерухома облога.
Пальцями ловлячи тишину,
Тишу хвилясту й налляту,
Рукою обмацуючи стіну,
Як в слово, вслухаючись в хату,
Йде гість під стіною,
 де вбито гака
І вчеплено кобзу знехаяну,
І торбу,
 й лахміття кобеняка
Старого гуляки-хазяїна.

— Гей, хто там?!

— Гей, гостю, озвися!

— Який несподіваний гість?

— Який навіжений гульвіса

З яких розпроклятих обійсть!

— Напутники добрі, учителі!

Братіє перехожа!

Бандурники, лірники, скрипалі,

Пісенности пильна сторожа!

Я —

учень сліпої громади,

слуга

Вчителя, майстра і пана,

Одного із тих, хто іще зберіга

Занедбані тайни торбана.²

Пришов одклонитись громаді,³

узять

Заслужчину рівности й дружби —

Тяжку, невідрадну оту благодать

Сліпецької блудної служби.

За давнім звичаєм старих сліпаків

Мені вже кінчилися строки:

За майстром, як джура покірний,

ходив

Три місяці і три роки...⁴

² Торбан — музичний інструмент, схожий до кобзи, але складніший.

³ Одклонитися — справити одклинціни — звичай сліпецький. Молодий сліпець-кобзар набуває права самому вже, без «пан-майстра» учителя, ходити старцювати й кобзарювати, як одбуде «одклинціни», візьме визволок.

⁴ За звичаєм сліпецьким молодий кобзар мав учитися у пан-майстра три роки і три місяці.

Поволі підвівся із тесаних лав
Хазяїн похмурий жебрацького кішла.
— Юначе збентежений, душе недішла! —
До зайди припишклого слово сказав.
— Хочеш кобзарські одклинщини справить?
Прийшов, щоб узяти тут визвілок наш?
Та, може, прийшов, не подумавши навіть?
Юначе, скажи мені!

Слухай і зваж!

Береш бо бандуру —
не панциря й тарча,⁵

Не на двобої —
на жебри ідеш!..

І мовив юнак:

— Я наважився, старче.

Наваживсь на все... І на зганьблення теж...

Старий Перебендя — хазяїн завзятий
Вперед нахилився всім тілом своїм:
— А, може, ти брешеш, як зрадник проклятий?
А, може, ти — зрадник, а не побратим?
Юначе!

Скажи мені правду по-просту:

Чи не втомлює рук,
чи не муля плеча

Співоцький риштунок, добро лірача —
І тобра,

і кобза,
і костур?

— Вірте, громадо, мені
і узять

Дозвольте торбана у руки несмілі!

⁵ Тарч — щит.

Сиділи діди, хай онуки сидять
На Савурі,
на славній могилі!
— Починаймо одклинщини, друзі святі,
Середульші,
і старші,
й молодші!

Питатиму я.
На запитання ті
Відповідай нам, пан-отче!..

І от Перебенді стає на одвіт
Найстарший з лебіїв⁶ дорослих.
— Запам'ятай же, —
промовив цей дід, —

Ми кием караємо ослух.
Киями карається ослух у нас
Чи вдаром гінджала улучним...
Ти щось ворохобився, бувши весь час
Невірним й непевним учнем.
Та хай!

Але тут наважся лишень,
Спробуй лишень —
зворохобся!
Незрушних законів і вірних пісень
Від посвячених требує кобза!..

— Братчику чесний козацьких сліпців!
Чи слухняного й вірного джуру
В три лади настроювать кобзу навчив,
І ліру, й торбана, й бандуру.

⁶ Лебій — слово сліпецької таємної мови: старець, кобзар, лірник.

В три лади, в три строї, на три голоси,
Що кожен із них —

стоголосий,

В три лади, що названі в давні часи
Бандуристський, скрипошний та косий.⁷
— Як відав, як знав, як умів, так учив
Ремества потайного лебіїв.

Три роки учив, і три роки ходив
З Почаєва з ним аж на Київ...

— Чи навчився,

від нас тобі даний юнак,

Як майстер струни і приструнку,
Набирають* в деревляний священний коряк⁸
Тяжкого пісенного трунку,
Де зварено добре,

на трое ключів

Троїстого ладу тройзілля,
Щоб напувати німих слухачів
Для розмислу, стуми й весілля?
Проклята отрута,

проклята вода,

В струну, як в броню, закута!
Невже завмирає,

невже пропада

Пісенна підземна Славута?!
Нестерпну вагу притамованих вод
Співці схороняють одлюдні
В співучому тілі торбанних колод
Немов у мурованій студні.

⁷ Три строї ліри: бандуристський, скрипошний, косий.

* Так надруковано; треба, мабуть, набирать — Б. К.

⁸ Коряком кобзарі звали бандуру.

Вгинаючи цямру,
 ламаючи кліть,
По кліті з чорного дуба
Вода, як руда, цебенить і гримить,
Водиця землиста й груба.
Гримить,
 припадає,
 влипає на спід
І світиться потаємцем,
Неначе лицарства розбитого щит,
Шаблями й вітрами шліхований
 щит,
Відкинутий спадкоекцем.
І наші криниці, як сурми, ростуть
В землі гайдамацької пуці.
В колодязях трубних гримлять і ревуть
Води Славути клятуці.
В міцній облямівці,
 в лункім джерелі,
До дна прикипівши зненацька,
Розкривається око глухої землі —
Мертва вода вовкулацька.
І світяться зорі,
 і тліють жалі,
Стенаються грози,
 схиляються люди
Над оком уважним і мертвим землі,
Однаково й рівно усі віддалі
Відбившись на плівці полуди.
І відблиски гроз, і людей, і подій,
Переламлені та розпухлі,
Лежать, як осуга, в безодні сліпій,
В земному, бездомному кухлі.

Всі води країни,
 всі тіні віків
Ховає в безодню неситу
Око роззявлене сліпаків,
Всевбирущий колодязь світу . . .
Дві краплі страшної тієї води —
Прикраса сліпечтва двоїста,
Ознака,
 і велич,
 і карб сліпоти,
Тяжкий талісман бандуриста.
Вмуруй же, жажнувшись,
 між лобних кісток
Дві грудки заклятого зроку,
Щоб тік,
 щоб спливав
 аж до мозку із скла
Смертельний його холодок!
Не князівської пишної прагни тропи,
Вищий над князі підніжок!
Гидууй пишнотою, й достойно ступи
На сліпечський достойний обніжок.
На людських дорогах і тропях сиди,
Прийнявши посвяченість чорну.
І кобзу прохожим під ноги клади,
Як голову мудру й покорну.
Проходь же крізь села,
 поля
 і сади
В всевидящій сліпості й тищі.
Незрячий водію,
 вдивляйся і веди
Юрби, за тебе сліпіші ! . .

— Я чую вас, юрби сліпі й навісні,
Я чую вас,

герці і учти!

Пісні,

о, стороті прокляті пісні!

Вас мучу я,

й ви мене мучте!

.

— Хтось мучить тебе,

а ти мучиш всіх нас...

— Тягти теревені ці доки?!..

— Чекатимеш знову, як згавиш цей час

Три місяці і три роки...

Над кодлом замовклим висить тишина —

Дзвону чоло без'язике,

Перекинута вінцями вниз глибина,

Велике,

нестерпно велике

Піднесення звуків, і рухів, і душ...

Так бий же в бездонного дзвона,

Дзвонарю поглухлий!

Хитаючи, зруш

Тишини громової колону!..

Бий же, дзвонарю,

бий же наодлі

Не в дзвони,

а в морди й серця!

В замовклим, засмердженім кодлі

Роззявилась тиша —

рот мерця.

Рот —

зашкалубина хмура,

Сурма товста живота,

Волога й липуча рура,
Що блує, ремига і ковта.
Волоцюгам сліпим, крім рота,
Нічого не треба.

І от
Розкривсь, як діра ешафота,
Двадцять один рот:
— Віками ішли ми
Дорогами злими,
Землями злими, роками злоби.
Мов на катівні, на площі й майдани,
Як голови, клали сакви і торбани,
Мов бунчуки, простеляли чуби.
В баюрі, у куряві, в тузі і джі,
Карка зломивши, мовчки лежи
І в землю, як в жертву, вгризайся!

Землю і руки свої гризучи,
На всіх перехрестях лежать стогначі,
Лірники — жальники й здрайці!^{8a}
Здобич розпачлива — пил й пироги,
Зелені сирітські нужденні шаги
І вдовині чорні крайці!
На всіх перехрестях сліпа голова,
Як пастку смертельну, своє розкрива
Піднебіння страшне трупоїдства.
Склепіння облудних жалів і скорбот,
Огидою й порохом напханий рот,
Зморхлий капшук безстидства.

Капшука не зашморгуй —

всихає нехай!

^{8a} Здрайця — ворохобник, грабіжник, лиха людина.

Хай!
Дай, Боже, дай
За ганьбу,
За злобу
Твоєму рабу,
Щоб смиренні були і мудрі.
Во ім'я Отця
Трішки м'яся,
Трішки винця,
Й кожному — хоч по лахудрі ! . . .
Споїли,
 крехтіли,
 гарчали,
 ревли,
Смерділи,
 змокрілі та голі.
Над черевом мокрим бундючно трясли
Бородою на в'ялому волі.
І волю трусилось,
 спадаючи з ший
Схвильованими обручами.
І сказав Перебендя:
 — Брате мій!
Ти побратався із нами!
Слухай, кобзарю,
 жахайсь і мовчи,
І тайни почувеш многі:
На всіх перехрестях лежать лірачі,
А зводяться тут лиш на ноги!
То ж м'ясо жіноче й волон'яче —
 нам!
Голод і пісня —
 для бидла!
Нарід наготує своїм співакам

Гори жінок та їдла.
Братія лірницька,
 віщій нарід,
По усюдах блукаючи,
 швендя,
І скільки пісень —
 стільки мсти й зненавид! —
Так сказав Перебендя.
— Збираючи сльози, серця й п'ятаки,
Втулиця й душі, як жертви,
Блукають, мов блудні огні, сліпаки,
Огні невмирущі і мертві...
— Вогні ваші гаснуть,
 брехливий кобзарю
І трупи кричать по дорогах уже!
Так бити ж по трупах!
 Я перший ударю!
Ударю?
 Невже не ударю?
 Невже?!...
Я знаю, як страшно —
 цей ляпас —
 як страшно!
Кричить по дорогах кородливий⁹ мрець!
Смердять ваші тризни,
 гниють ваші брашна,
Гние огонь ваших сердець!...
Скиглію, замовкни!
 Слухай!
 Мовчи:
Великий звитяг ошуканства....
— Звитяг? — на підлозі, в блювоті, в мочі?

⁹ Кородливий — дуже чутливий до болю.

В гарчанні любіння й п'янства?
Музика козацька —
в саквах кавдуна?¹⁰

Свячений¹¹ —
в свинячій печені?

Не перший кобзар я, що тут проклина
Музику таку й ці свячені!

— Годі! —

кричить Перебендя.

— Послухай!

Розум пропий, а сумління
лиши

Там,

де шумує сивезна сивуха —

У міддю skutim, дубовім ковші.

М'ясо й сивуха — причастій окраса.

Таїна причастій відома для нас:

Хто служить духу — той просить м'яса,

Багато м'яса,

до схочу м'яс!

Христимся ж розп'ятим жовтим маслаччям

І плоттю свою причащаймо же плоть!

Сором видющим лишає Господь;

Сліпі, — отже й сраму не бачим!

— Що ж бачите,

люті й сліпі водії?

Що в піснях зберігаєте

й в серці?

Несуть животи, наче кобзи свої,

Розбежені страсотерпці!..

Хоч людськеє слово почути!

Не чуть!..

¹⁰ Кавдун — черево, живіт.

¹¹ Свячений — гайдамацький ніж.

— Жерти давай Перебенді!..
— Добре тим жерти, у кого, мабуть,
Кендюх —

за серце,
й за кендюх

Серце,

де істина, розум і суть...

— Несуть, вже несуть

Манашки нам кашки

І борщику в горщику...

Доброго, Боже, пошли борщу!

Грудей у кошулі,

Сала й цибулі

На серце тще й на душу тцу!

І на полумисках, в макітрах, на тарелях,

Де опухами жир позастигав,

Несуть, в руках тримаючи дебелих,

Врочисті кучугури страв.

Воно розпарилось, розбухло і розквітло

І пишні випари, як стяги простеля

Оце гливке й волокнуюте їдло,

Тяжке, немов земля, і владне, як земля.

Пливають на плеса нерухомі столу

У пахноті плавкій, як в голубій імлі,

Ковбаси згорнуті, немов кадні¹² кодоли,

І часником напахчені драглі,

Міцні шари просоленого сала,

Сметани холодок у глечиках дзвінких,

Шльопки вареників, що плямами на них

Прозоро-жовте масло поспливало,

Засмоктане в трясовину підлив

Качаче гузно, гуся гола шийка,

¹² Кадний — закопчений, прокопчений.

Міцний, немов з кори дубової настійка,
Узвар із груш рудих і глянсуватих слив,
Борщу густі, зелено-темні верстви
В мисках мальованих, ясних, немов бурштин...
О, він поглине все,

він змиє все, — цей плин
Бучного й лютого, як розпач, ненажерства!
— Сала накришено, м'яса нарубано,
Всипано в миску по вінце борщу!
Ковтаю, вминаю, жеру і трощу,
Щоб кавдуни задзвеніли, як бубони,
Щоб... —

І замовкли ураз сліпаки,
Мову ввірваши одверту й нехитру.
І поповзли по столі п'ястуки,
Наче раки слизькі, обчепивши макітру.
І чує сліпець —

в шарудінні, в імлі
Череватою сунуть горою
Двоногі потвори по вгнутім столі,
Трясучи над столом бородою.
Обсмоктують лодви,¹³

облизують стіл
Голодні розкошелюби,
Звісивши клопоті слини і жил —
Прищуваті й ослизлі губи.
Губатого м'яса зчорнілий шмат —
Розплатана мертво корогва
Сліпецьких утіх, насолод і розрад
Кобзарського тайного логва.
Слина бучавіє на губах
Із салом розтопленим вкупі.

¹³ Лодва — дошка; в даному разі — дошка столу, верх.

Плямкає стяг,
 недочавлений стяг
Учти пророків і трунів.

Кинувсь кобзар, щоб не чуть, щоб втекти,
Кинувсь наосліп праворуч —
Репають рти, гугонять животи,
Глухо блює хтось поруч.
Ліворуч метнувся,
 крутнувся навкруг —
Глуха, нездоланна задуха огиди!
Череву репає в твого сусіди,
З насолоди конуючи, стогне смердюх.
Стогни, захилайся,
 страшна салотопне,
Ротами людей і ротами бандур!
Як опух зчорнілий,
 роздувшись, лопне
Серця розбовтаного міхур!..

Реве Перебендя, підспівують інші,
І звуки приглушує смороду повсть.
Зайшлись, збожеволівши, співи одклинщин
І одклоненний надсадно зайшовсь.
Тіла посудомила чорна хороба,
Потрясає ротами падуча бола,¹⁴
І піт прилипає до чорного лоба,
До чорного лоба, важкого чола.
Голови людські — болючі, як чирій,
Що вгвинчений довгим і впертим нуртом.

¹⁴ Бола — тяжка хороба, пошесть.

Поволі підноситься млілий трикирій¹⁵
Трьох пальців старечих над мокрим чолом.
Старий Перебендя перехрестився:
— Ну, що ж, одклоненний юначе, у путь!
Оджлинщини справили. Ти помолився,
Та й кожен із нас помолився, мабуть...
— Годі, святобливі!

Я зрозумів
Із пишних літаній,
з напучувань кожних
Службу лукаву сліпих кобзарів —
Щоб не тривожити ясновельможних,
Шляхти, підшляхти, панів, підпанів,
В холодну колоду навіки закута
Ваша прокисла, проклята Славута,
Баюра глухих і сліпих хуторів!
Ваших колодязів заспані води —
Принада й загибіль у ніч глуху!
Ревіте, народи,
конайте, народи!
Із піснею легше вмирать на шляху!
А я умирати не можу,
не хочу,
Смерду й рабу не зламаєте карк!
Вам не фортеця —
ваш хутір,
фільварок,
Вам не схватись за піснею пророчу!
У ваші пророцтва й дороги не вірую!
Убийте! Розіпніть!
Не вірую я в «Отче наш» і «Вірую»,
В рабську покору століть!

¹⁵ Трикирій — трисвічник, річ релігійної відправи.

Вірую —
 не кобзою,
 вірую — не лірою,
 Вірую —
 полум'я серця і гнів
 Моею напишною буде офірою
 Для смердів,
 для хлопів,
 для храпаків!
 Малою офірою,
 нікчемною жертвою.
 Бо десь аж на всохлому, бідному дні
 Водою сліпою,
 водою мертвою
 Забризкано очі і серце мені!
 Бунти і народи!
 Пожежі і воля!
 Як зраний пес, по дорогах повзу!
 Голодні роти серед голого поля
 Кричать про повстання, ревуть про грозу!
 Ноги зламаю,
 серце розчавлю,
 Таки дожену вас,
 таки дожену,
 Юрмища мужні!
 Конаючи, славлю
 Бунти і бої,
 пожарища й війну!..

 Я в очі заглянув сліпцю — ненажері,
 Сліпий, я побачив сліпецькі серця!
 Кінчайся, кумедіє зганьблена ця!
 Ведіть до дверей мене! Двері! Де двері?..

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

На сухому току,
 посеред пилюги,
Каправі й худі міхоноші,
Вмостившись, сваряться за гроші,
За мідні, щербаті шаги.
Сваряться,
 соплять,
 і потроху
Вминають поцвілі свої
Тяжкі пироги та беркі малаї,
Ковтюхи крупкуваті гороху.
І тліють їх очі, як в тихім огні,
У ніжній сухій золотусі
І сиплються,
 сиплються вії кальні
На щоки при кожному русі.
На теплі й змокрілі повіки ляга
Дрібною, летючою рінню
Золотушна перга,¹⁶
 сухозлотна перга,
Сліпоти передчасне цвітіння.

Обсипається око, як пух із кульбаб,
Обскубана кулька квітчана.
А рана цвіте —
 бо коли не змогла б

¹⁶ Перга — пил квітчаний.

Квітнути плекана рана?
Щоб квітнула рана,
щоб око, померши,
Не оживало, —
сліпцям оддає,
Як першу сльозу,
як засмученість першу,
Зморене око й дитинство своє
Сліпецький водир,
поводир, міхоноша,
Що торбу і руку кобзарську несе,
Що стає найдорожча йому над усе
Лебійська засмерджена ноша.
Звикає приймати на гостре плече,
Приречене схнути й хилиться,
Правицю, що душить, лама і пече,
Врочисту кобзарську правицю.
Стенувшись і зблідши зведеться хлопча
І руки сліпої примари
Покірливо візьме
й не скине з плеча
Того п'ятиперстого він пернача,
Тієї руки-костомари.
Обтяжений мудрістю, злом і жалем,
Із серцем голодним і голим,
Стає перед кожним народженим днем,
Перед кожним новим видноколом,
Стає й, тремтячи, прислухається він,
Як, за сотні верстов і за тисячі гін,
Минуці і неминучі,
Надходять події прийдешніх годин,
Зустрічі, люди та бучі.
Гогочуть далеко страшні ярмарки
В гопашній, безумній хурделі,

Стлівають дороги,
вщухають стежки,
Розпадаються прахом оселі.
Пробігають і зойки, й огні по юрбі,
Що шляхами,
здригаючись, лізе.
І багато вогнів заховає в собі
Око каправе та зизе,
Доки закриється в сліпоті,
Наповнившись грузом доценту,
І доки не стануть видющими ті,
Дерев'яні орбіти струменту.
... І вкручуй у пісню,
як в плесо,
як в змрок,
Чорторії заюрені мозку!
Співай, як причинний,
крутись, як пророк,
Смердючий і злий недоноску!
Не слухай, як глухо скавчать уночі,
Доцтату постелю рвучи й гризучи,
Голодні, обкрадені суки,
Віддавши щенята свої в лірачі
Учитись пісенної штуки.
Не слухай, як виють хурделі і пси,
Що вили і витимуть завше.
Пильнуй патериці,
торбину неси,
Бандуру від гроз заховавши.
Око, як близну свербливу, віддай,
І котре сліпе й недосліплене котре,
Потовчений в гамуз,
покручений вкрай

Безбатченку,

байстре

і лотре!¹⁷

— Ви, дядьку, до мене? —

озвався один.

— Кінчили?

— Рушаємо звідци?

— Зі всіх пирогів — тільки жменька крихтин,
Бач бо, які ненаситці!

— Пан-отче!.. Рушаймо!

Доріг не боюся!

Що я молодий і недужий?

Так що ж!..

Спитайте, пан-майстре, в оцих міхонош,

Чи вартий чого я й на що пригожуся.

Ми геть позмітаємо порох з шляхів

І пустимо наші дороги, як змії!..

Промовив якийся, і вії склепив,

Недоброю вільгістю зрошені вії.

— Ти прагнеш, водирю, доріг лірача?

Іч, спрага яка невситима,

Дитино злидарська,

лихе потерча

З посохлими й злими очима!

Так нумо ж! — Сліпцям манівців вистача!

Ходім, недоноску, ходімо!

Ходімо,

несімо лукаве дання,

Найлюбше мое,

найдорожче,

Неношене ненькою, скурве щеня.

Ходімо — ганьба нас, як псів, виганя

¹⁷ Лотр (польонізм) — хлоп.

На зраду, неначе на прощі.

Так згода?

Рушаємо в мандри удвох?

Тремтиш і лякаєшся, хлопче?

Зважай,

бо доскочеш таїн багатьох,

Як серце, мов лапоть, протопчеш...

Мій сину проклятий!

Хай ліпше заб'ю,

Ніж візьму за неофіта!..

Як тяжко рушати в дорогу твою,

Двічі зраднику й двічі банито!..¹⁸

Нехай... Добреду! Допалаю. Доп'ю!

Спраго несамовита!..

Ти знову в мені, непоборне страховище,

Плюгава й нудна самоти суета...

Ти чуєш?..

Невже ти б зі мною пішов іще,

Нащадку замучених,

утле уровище,¹⁹

Голодом вишкрябане з живота!?.

А був би з тобою,

як матір із сином,

З загнилим ще в матернім лоні синком...

Постояв хвилину,

й пішов попід тином,

І зник вдалині,

вдалині за горбком...

Скриплять, розриваючи пута з лози,

Насаджені задом на випнуті шкворні,

Рипучі й робучі, чолаті вози,

¹⁸ Баніта — вигнанець.

¹⁹ Уровище — викидень.

Неначе скарбівні гонорні.
Роздувши драбки, мов огвари,²⁰ стоять,
Віддавши на гендлі веселі,
Пахнющу й барвисту, мов райдуга, кладь,
Соки, плоди і зела.

Купи травних і коштовних скарбів
Вивалює, репнувши, бесаг,²¹
Заради пихи

і для гендлю розкрив
Господар, привівши для славних боїв,
Вельможну твердиню на дужих колесах,
Природні клейноди володаря нив,
Державця на луках та плесах.
Стоїть коло возу,

в брилі набакир
Величаючись, як в авреолі,
Воевода з левад,
хуторський багатир,
Князь на стожаллі²² й в стодолі.
Розгортає він груди, як браму, насилу,
Бо м'язень на м'язня берем'я ляга.
Просторо та повно гуляє по тілу
Устояна добре,

хазяйська юха.²³
Розсунувши жили,
беруча гамула,²⁴
Патьоками м'язні гарячі вгорта, —
По шії спливає,
на груди звернула,

²⁰ Огвара — здоровило, кремезний чоловік.

²¹ Бесаг — сакви, лантух.

²² Стожалля — місце, де становлять стоги.

²³ Юха — вульгарно, — кров.

²⁴ Гамула — густа рідина, густа юшка.

На клубках зачовгала, жирна й товста.
Хазяїн вслухається:

тепло лоскоче

У м'ясо, у сало зав'язаний плин.
Хазяїн м'якого й штудерного хоче —
Чи баби, чи пісні.

Вслухається він —

Стогоном вовчим і клекотом орлим
Сурмить над майданом владуций хосен
У кожне зчорніле, роззявлене горло,
Роз'ятрене з мляви, горілки й пісень.

Ось вона — пісня трактирів і лазень,
Смугастих абахт і товарячих тирл!
Горлай чи лупежник? Лабазник чи блазень?
Мандрьоха базарна чи багатир?
Щоб пісню, як бабу, обм'ять і обсмикать,
Щоб висмоктать пісню, мов пляшку, мов хіть,
Вже рта ворушиться скоцюрблений

кікоть,

Що вміє вчепитись, і ссати, і пить.

— А йди но сюди, галайдацька псявіро!
Заробиш чи гріш чи з товчеником книш.
Музику крути нам,

рипи нам на ліру,

Співай, чортів старче, гучніш і бучніш!
— Та ось вам і пісня, сліпецька зароба!
Гукнули — й почувла музика сліпа...
І напнувся старий,

аж тече з-попід лоба,

З повік, вкритих вразами, жовта ропа.

Заверещала розхитана корба,
І знявся, мов хмарка, над лірою пил,
І смик вересливо поскубує,

корпа

Мотуззя костричене й кручево жил.
Ящик дощатий виляскує глухо.
Гунких дощечок верещання і стук.
Ліра рипить — ярмаркова рипуха,
З вереття висмикує зніділій звук.
Ліра рипить — ярмаркова жебрачка,
Жебруча тужільниця,
вірниця скрух.
Бреде, затинається, стогне заплачка,²⁵
Стогнеш, заплачко? —

— Ух, ух!

Горільчаний дух
Оковити, варенух, запридух!
Закривайте ярмарки,
Наливайте нам чарки!
Чарко моя, чепурушко,
Тебе вип'ю я, моя душко,
Тебе вип'ю я та не виллю,
Люба чарка мені на похміллю.
Я з тобою, чарочко, погуляю,
Наче біла рибонька по Дунаю,
Бо я хлопець — чарці друг,
Добрий зух,
Ух!
Добрий зух,
І п'янюга, й волоцюга з волоцюг!

²⁵ Заплачка — пригравання, музичний вступ до пісні.

Шинкарочки, шинкарки,
Наливайте нам чарки!
Сало смажте, сало шкварте,
Виставляйте калачі,
І горілки повні кварта
Наточи, наточи!
Дай книшів, дай книшів,
Розбивай барила
Для хазяйської душі,
Хазяйського тіла!
Усі враз, усі враз!
Розгулялись дуки.
Б'ють в підкову, б'ють в обцас,
Садять в закаблуки.
Витинають гопака,
Розривають шати.
Моя ж доля вже така —
Піти й пригравати.
Ух, ух!
Ледь не спух
З тих бенкетів та наруг.
Клята доля, ой недоля, у старцюг!
Доля — злигодні мої,
Чом я десь не дів її!
Доброточки — хазяї,
Люди праведні, милостивії.
Та простріть же ви руку даящу,
Та згляньтесь на душу пропащу,
Подайте на Отченаш, на обмоленіє,
На своє спасеніє.
Ой, майте ж, моя мамцю, жалість наді мною,
Над моєю нищотою,
Над моїм то каліцтвом довічним...
Не бачу ж я, мамцю, як праведне сонечко сля,

— Хто це, питаю? ..

Та хто це, питаю?

Товариш? ..

На біса товариш мені!

Нехай він деінде...

Бо тут назитаю

І сам на гертиху та кунсо хобні...²⁶

— Я не товариш вам, діду,

й не недруг,

Хоч і прибуду сліпий між людей...

Ні датку собі, ні дівчат товстобедрих

Я не шукаю...

Ви, діду, ачей

Не перший десяток вакуєте з лірою

І знаєте добре сліпецькі путі,

Що їх я ніколи не визнаю,

не зміряю...

Діду! Скажи — чи дороги оті,

Замучивши згагою душі,

виводять

Співців та їх вірних в ясний вертоград?*

Чи певність та звагу,

чи просто — байстрят

Блукаючи світом, бандурники родять?

Чи всохла остання краплина води

В бандурній, лункій та сухій шкаралуці?

Чи, може, вже води могутніші й дужчі

Гримлять об пороги мужицьких твердинь?!

Ти ходиш по світі не перший десяток,

Не на першому стовквиці ницьма лежиш.

²⁶ Сліпецькою «тайною» мовою — бо тут нажебраю і сам на горілку та хліб грошей.

* Надруковано помилково «вартоград» — Б. К.

І ліра стара та посвячений ніж,
Та, може, ще мудрість і скруха — твій статок...
Запльований,

зганьблений більш над усіх,

Це ж ти —

найнещасніший з відданих лірі,

І розпач холоне на більмах твоїх,

Одчай, що зневажливу зроджує щирість...

А лірник мовчить,

і пливуть,

і пливуть

Нерухомо спливають два ока підласі,

Несучи білий мул і гнилу каламуть

З продавлених ям в зашкарублому м'ясі.

А лірник мовчить,

наче він не зловив

Глухого, мов скрип, шепотіння приблуди.

Навколо сліпців порозходились люди,

Не добравши в тій бесіді глузду і слів.

А лірник мовчить,

і видзвонює муха,

Принаджена соком м'ясистих повік.

Він спить?

Десь ширяє думками?

Чи слуха?

І, поруч, присівши,

веде чоловік

Все далі своєї:

— Я вчився три роки

І очі склепились зогнивши.

Отак

Пішов придивлятись до світу,
безокий
Мандрований лірник, незрячий жебрак.
Я бачив багато й питаю не вперше,
Востанне?

Не знаю.

Знаю — не вперш.

Ти відаєш, діду, —

є всякі тверджі,²⁷

А сумнів, певне, найбільша з твердж.
Ламаюся в сумнів, як в браму обвалену,
Розкопую,

б'ю,

вивертаю її.

У кожну шпарину,

у кожну прогалину

Встромляю заюшені пальці свої.

Ти думаєш — так,

засурмивши у сурми,

Пройдеш крізь облоги, крізь мури й рови?

Ні!

Треба в страшні і розпачливі штурми

Кидати чорне ядро голови.

Маячня повсякденна,

шугання думок, наче струмнів,

Що дзвонять у скроні

та геть одлітають у мить.

Легко зломити голову —

важко зломити сумнів,

Здолати його і на горло йому наступить.

Порожнеча вирує так боляче й глухо.

Шалій ти!

²⁷ Твёрджа — твердиня.

Кругойдуче вагання засмоктує трупики душ!
Здолати! Продертись! Пробитися! Вийти!
Як муж, а не мученик...

Чуєш? —

Як муж!

Відповідай, перехожий!..

Невже безсоромно й довічно

По торжищу людському сумнів тягтиму я свій?!
І чоло скривавлено біле, —

тільки око кричить

дихавично,

Наче здавлений розпачем рот, закам'яніло блідий.

— Що для тебе ганьба?

Призвичаївся ти до потали!

Чекаю я, піду, — скажи мені правду на це!

Ти вже так натягавсь

і так вже тебе заплювали,

Що плюнути легко й самому собі у лице.

Неважко тобі відказать,

зпаплюженому жебракові,

Чий строк уже вийшов,

чий біль і затих, і засох!..

Скажи, не лякайся —

на площі лишилися вдвох.

Скажи,

що пророчі сліпці —

махлярі й горлаї ярмаркові,

Скажи,

що козацький співець —

кумедний тепер

скоморох...

Я знаю, —

зміняється світ,

і прадавні криваві пожари

На заграву іншу змінились —

то смалить кабанник
свиней...

Гей, діду, гей,
Не татарський ясир, а смердючі отари
Поганяє козак для торгових гостей.
І вовну овечу, ба хвіст навіть песій
Запакувавши в беремища пак,
Везе до вальош,²⁸ до крамниць, до посесій
Хазяїн уважний, хаптурний козак.
Стинають діброви столітні, прегарні,
Рубають гетьманський освячений дуб,
Корягу дубову везе до чинбарні,
Щоб ремінь чинили, козак-живолуп.
Шкуру та ремінь, на юхт і сап'яни
З лицарського друга, коня-румака,²⁹
З волів круторогих, чумацької шани,
Здирає і лупить козацька рука.
Щоб скло для карафок топити,

на гути

Предковецькою кров'ю заллятий пісок
З боїща старого, зі схова кісток
Козацтво взялося возами тягнути.
Вивозять і праху дідівського корх,
І тіло внучаче слабе та некріпле!
Він землю дідів, як пісок, пересипле,
Отой всевладуший, нснаїдний торг!
Я чую —

реве, роззявляючись, черес
І кожен ячить перепроданий морг!

²⁸ Вальоша — сукновальня.

²⁹ Рума́к — аргамак.

Я чую —

заходиться мірницький вереск, —
То гонять пісні, наче вівці, на торг...

.

— Бодай би не згадувать скрухи і туги,
Бодай би не згадувать муки й гріхи,
Бодай би не згадувать темні шляхи
Великого світу й Великого Лугу!
Путі твої куряні відаю я,
Великий мій Луже,

дикий мій Луже,

І вітром твоїм виповнялось недуже
Серце базарного горлопая.
Ще був водирем,

і з дідком голомозим

На жебри ходив, на кобзарське вчення,
Коли величався у Глухові Розум,
Оте нерозумне й бучне гетьманя.
Розбито Батурин,

занедбано Глухів,

Ще куряться крокви сплюндрованих гард...³⁰

Я чув брязкотіння рушниць,

алебард,

Тупіт невгавний муштрованих рухів.

Я чув, як ридав недолугий Калниш,

Рвучи на кибитці суху рогожину,

Щоб глянуть востанне

й проклясть Україну,

Й простить Україну, де порох і тиш...

Я чув, як молився про помсту і звагу,

³⁰ Гарда — козацьке селище. (Сплюндрованих виправлено із сплюндровані — Б. К.).

Над лезом склонившись, Мельхиседек,³¹
Благословивши похмуру звитягу
Залізнякових завзятих дейнек.
Я чув, як багаття гриміли у Кодні,
Як репало тіло, узяте в бичі...
Сьогодні ж...

Наслухався добре сьогодні...

Мовчи, юродива примаро, мовчи!..
Ти ж, серце нікчемне, старого не згадуй,
Лягай у свій мудрий і зважений лад,
Не втягуй збентежені мислі у зваду,³²
Вони бо пройшли через тисячі звад.
Мені недалечко лишилось до гробу,
Та мовлю, вмираючи:

благословен

Більший над чвари козацький хосен,³³
Господаря чесного чесна зароба.
Бо й справді міняється світ і діла,
Й пасуться отари на вигонах Кодні.
Збирай же, козаче, дари ті природні,
Що їх Україна тобі віддала!
Солодку пшеницю,

пекучу салітру,

Розсипчасту рибу

і мед-липовець!

Розкрито країну для доброго вітру,
Що зела заплоджує, втіху сердець!
І радісний вітер, свиріль трудолюбства,
І дощ-теплодай, танцюристий моцар,³⁴

³¹ Мельхиседек — Значко-Яворський, що за переказом, благословляв гайдамацьку зброю.

³² Зва́да — суперечка, пря.

³³ Хосе́н — користь, вигода.

³⁴ Моца́р — міцний хлопець.

Розміє криваві сліди братогубства,
Розвіє ману недокінчених чвар.

Дивись —

 козаки, трудолюбці смиренні,
Виходять, забувши про чвари й сварки...
— На торжища йдуть!

 а хіба ярмарки
Не чесніші за підступи й зради военні? ..
Тишина.

І припишкли сидухи.

 Ятки ярмаркові

Загрюкали лядами.

 Втишився торг.

— Який то солодкий буде козакові
Зароблений спокій, не взятий на борг!
Незрячий, а бачу —

 імла на покрівлі

Спадає, мов курява з неба тонка.

Щаслива утома,

 догода торгівлі

Вгамує стурбований сон козака!

Утишились рухи земні,

 а натомість

Схвильованим мислям являє свій вид

Єдина справдешня, німа нерухомість,

Ця істина світу,

 цей істинний світ.

Всі рухи безкрайности прагнуть завершень

І, взявшись тільки,

 в собі вже несуть

Передвічний непорух — останне і перше

Начало всіх рухів, їх міру і суть.

Бо рух —

 як струна, що, найвищим тремтінням

Пройнявшись,
не зносить його й застига.
Так мудрість приходить,
знаючість нага,
Народжена безуму лютим кипінням.
Так думка, що в льоті нестерпнім
шаліє,
Стає, досягаючи мудрости.

Так
В останнє майбутнє вступає козак,
Здолавши минулого злу веремію.
Подоланий
вихор минулого

вщух,
І я на дорозі вселюдській співаю
Про ярмарок світу, про діло і рух.
Що вічності силою своєю сягає...
Я бачу —
сіяє огнем супокою й труда
Козацька гуральня,
чумацька ночівля,
Чабанський нічліг, де шумить череда.
Оце переможна й велебна торгівля
Стяги побідні свої викида!
Спокійний спочинок, досягнення борзі
Достойному торжище людське дає,
Аби не забув про козацтво своє
Козак, стоячи на вселюдському торзі,
Хоч він і потрапив у владний полон
Орлових рублів та схизматських корон...
Капнієте!

Полетико!

Знаєте —

хто ви?

І ти, Кочубею!

Ревухо, — ти!³⁵

Ви ж нашого роду, черкаської крові,
В князях та графах, в орденах золотих.
В Петербургах, Варшавах сидять одуковані
Козацькі краяни, кість наших кісток.
А ти репетуєш — забиті, запльовані!
Та це ж із братерського рота пльовок!
Він чесний, бо ситий,

він добрий, бо рідний, —

Плюне земляк, дак і дасть п'ятака...
А те, що я — мірник мізерний і бідний?!
Ну що ж!

Не доскочив!

Вже доля така!...

Та сумнів старого каліку не змарче,³⁶
Бо я продаюсь,

коли сам продаю...

І він увірвав ту розмову свою.
І озвався молодший, промовивши:

— Старче!

Стоїть над нами вік, як чорний частокіл,
І тінь його лягає на дороги,
І тінь, як меч нещерблений і строгий,
Рубає кожен шлях навідмаш і навпіл.
Чудні і трудні ходять оболоки,
Як постріл, пахне порох, дощ і тлінь.
І клоняться ліси — вітри ідуть високі,
І кругами втинають височінь.

³⁵ Капніст, Полетика, Кочубей, Ржевуський (Ревуха) — магнати українського походження, царські челядники (окрім Ржевуського — поляка; про цього докладніша мова буде в третьому розділі).

³⁶ Змарчіти — змарнувати.

Високий вітер править вищий лет,
Він заверта з перейденого кругу,
Накреслиє собі свою дорогу другу
І прагне інших, нам незнаних, мет.
І, може, я вернусь, щоб твій зганьбити зір,
Те око виссане, уразище зловіще,
І, може, поведе тебе твій поводитир
На голе і глухе, як розпач, гробовище.
І скаже дід, і скаже внук — Дивись:
Глибоку вкопано у землю домовину...
І дід в онуці не впізнає сина,
Бо й сина був не упізнав колись.
І ляжуть мертвяки, і встануть інші люди,
Бо прийде час новий, і прийде люд новий,
Що в творчій та чудній зненависті своїй
Назве мене — підніжок і заблуда,
А, може, скаже ще — сліпий і тощий скній.
Що людям відповім?

Що темні й упокорені
Були супутники моїх блудених літ?
Що всі живі шматки,
всі найдрібніші корені
Мені виривано з моїх пустих орбіт?
Що в зазубнях блукав, коли наскрізь проходив
Дорогами всіма і землями всіма?
Що весь видимий світ,
земні вагання й подив
Не билися, як птах, на поверхні більма?
Неправда це!

Бо вишкрябок очей,
Немов жадне зерно, збирає вільгість світу,
Росу усіх доріг
і зори всіх людей,

І не вгамовує жагу свою неситу!
Неправда це!

Нема кінця дорозі!
Останнього майбутнього нема!
Невже ж всі ми проходимо сліпма,
Чужі для нас невидимій тривозі?!
Тривого! Земна тривого!
Як не бачить тебе —

хай почуть,

Слухаючи дороги,
Що перед мене падуть!
Невже ж ти проходиш мимо?
Мої тропи минаєш невже?
Невже ж мені сонно і німо
Лежать на дорогах крижем?
Погнити в баюрищах серцю сліпого!
Блукає звалашена й темна земля.
А, може, могили — колиски живого,
Де б'ється в тривозі живе немовля?
А, може, в минулім прийдешне, дияволе?!
А, може, проклятий, — і це вже повік —
Всі вуха поглухли, всі вуха прогавили,
В могили заритий, майбутнього крик?
Невже збожеволіло наше минуле,
Невже ж всі поглухли, посліпли, поснули?
Невже тільки вічно незрячий блажен?
Й ніхто не вчитає його письмен?
Читати могили чи гинути в бурях —
Ідем, чортів діду, ідем!
Сліпці умирають на гордих Савурах
Чи під парканами корчем?!
— Помреш, як собака, як вигнаний зайда.
Догравай, юродивий, спотворену гру!

Чого тут розсівся?

Підводься і гайда!

А я на базарі своєму помру . . .

Молодший підвівся,

і одягу помах

Війнув у лице сліпакові здаля

Тим дмуханням запахів, ланцю знайомих —

Плісени, поту, цибулі й гнилля.

Не ворухнувся старий,

не поглянув,

І гладила корбу рука лірача,

І десь недалечко водир дідуганів

Сопів, догризаючи шмат калача.

Приблуда руками намацував тропи,

Хитався,

ставав,

спотикався,

ішов.

Зашпортувавсь, падав у грузні сугроби,³⁷

В ядучі баюри,

і зводився знов.

Все далі і далі,

все тихше і тихше,

Й ущухло глухе шарудіння ходи.

І озвався старий, тишину перемігши:

— Вставай, поводитрю!

А йди-но сюди!

Блукають базаром примари непевні,

Пахощі, спогади й тіні самі . . .

Чекають на нас у базарній харчевні,

У тихій і теплій, веселій корчмі.

³⁷ Сугрób — глибока колія, яма на дорозі.

Послухай мене,
 нерозумний нетяго,
Послухай дитино, старого сліпця:
Людині дано найутішніше благо —
Вслухатися в людські спокійні серця...
Ходім поводитирю !..